

ПОРТРЕТ ОСОБИ КОРИСЛИВОГО ЗЛОЧИНЦЯ «КАРАНТИННОГО ПЕРІОДУ»

PORTRAIT OF A SELF-INTERESTED CRIMINAL OF THE "QUARANTINE PERIOD"

Кисельова М.С., молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України

Стаття присвячена дослідженню особи корисливого злочинця «карантинного періоду». Особа злочинця посідає центральне місце в кримінологічній науці. Її вивчення допомагає виявити найбільш специфічні ознаки, що закладають фундамент для злочинної поведінки. Знання про особу злочинця має як науково-пізнавальне, так і практичне значення, оскільки допомагає розкрити причини походження злочинної поведінки.

Пандемія COVID-19 продемонструвала себе кризовою ситуацією світових масштабів. Вона вплинула на систему охорони здоров'я, політичне життя держав, гармонічне існування особистості в соціумі, посилила психологічне навантаження через карантин, призвела до глобальної економічної рецесії поширила стигматизацію та дискримінацію та ін. Однак найбільша її загроза проявилась у негативному впливі на стан злочинності у світі в цілому та Україні, зокрема. Пандемія, соціальна ізоляція, карантин стали підґрунтям для появи нового типу злочинця, брехливого, дезорганізованого та ситуативного, інколи – проникливого та емпатичного, але спроможного адаптувати злочинні схеми залежно від ситуації у суспільстві.

Завданням нашого дослідження, є, по-перше, встановлення часового проміжку, яким визначено період для збору основних характеристик корисливого злочинця «карантинного періоду». Не можна оминати й встановлення ознак, які притаманні такій особі. Дослідити це можливо шляхом аналізу соціально-демографічних (стать, вік, освітній рівень, рід занять, сімейний стан), кримінально-правових (попередні судимості, вчинення злочину у співучасті, стан особи винного під час вчинення злочину, тривалість злочинної діяльності, обставини, що обтяжують покарання, вид та його розмір), морально-психологічних особливостей корисливого злочинця «карантинного періоду». Комплексне пізнання всіх цих ознак можливо лише досліджуючи їх у тісному взаємозв'язку.

Ключові слова: особа, корисливий злочинець, карантинний період, COVID-19, структура, ознаки, кримінологічне дослідження.

The article is devoted to the investigation of the self-interested criminal of the "quarantine period". Thus, the personality of the criminal occupies a central place in criminological science. Its study helps to identify the most specific signs that lay the foundation for criminal behavior. Knowledge about the personality of a criminal has scientific, cognitive and practical importance, as it helps to reveal the causes of the origin of criminal behavior.

The COVID-19 pandemic has shown itself to be a global crisis. It affected the health care system, the political life of states, the harmonious existence of an individual in society, increased the psychological stress due to quarantine, led to a global economic recession, spread stigmatization and discrimination, but its greatest threat was manifested in the impact on the state of crime in the world and in Ukraine in particular. The pandemic, social isolation, quarantine became the basis for the emergence of a new type of criminal, lying, disorganized and situational, sometimes insightful and empathetic, but able to adapt criminal schemes depending on the situation in society.

The task of our research is, first of all, to establish a time interval, which forms the basis for collecting the main characteristics of a self-interested criminal of the "quarantine period". It is impossible to bypass the establishment of signs that are characteristic of such a personality. It is possible to investigate this by analyzing socio-demographic (gender, age, educational level, occupation, marital status), criminal-legal (previous convictions, commission of a crime with complicity, state of personality of the perpetrator at the time of commission of the crime, duration of criminal activity, circumstances that aggravating punishment, its type and size), moral and psychological characteristics of a self-interested criminal of the "quarantine period". Comprehensive knowledge of all these characteristics, in our opinion, is possible only by studying them in a close relationship.

Key words: personality, self-interested criminal, quarantine period, COVID-19, structure, signs, criminological research.

Із стародавніх часів і до наших днів науковці різних сфер розмірковували, намагаючись пояснити, що є людина. Пізнання її сутності є цікавим і водночас складним процесом. Розглядаючи людину як біологічний вид *Homo Sapiens*, не можливо пройти осторонь того факту, що людина, окрім біологічного, належить і до світу соціального. Поведінка людини формується саме під впливом цих двох «світів». Однак жодному досліднику ще не вдалось довести чіткі грані такого співвідношення, вивести ідеальну формулу, яка б доволі чітко давала можливість зрозуміти природу поведінки людини, особливо, якщо вона є антисуспільною. Саме проблема пізнання сутності людини найбільш яскраво виявляється під час дослідження її злочинної поведінки.

Дискусій у науковому просторі щодо особи злочинця чимало, і свій початок вони беруть з часів античності. Вже тоді народними масами ширились думки щодо причини злочинної поведінки. І незмінним з того часу так і залишились відкрите питання щодо встановлення сутності особливостей, що характеризують людину, яка ігнорує вимоги суспільства, проявляє свавілля у правовій сфері, тобто особливостей, що складають сутність особи злочинця.

Особа злочинця є предметом дослідження більшості науковців кримінального профілю, а особливо – кримінологічного.

Дійсно, найбільша кількість спроб охарактеризувати злочинців була надана кримінологічній наукою в особі таких її сучасників: А. Ф. Зелінським [1], В. С. Батиргарєвою [2], В. В. Голіною [3], Б. М. Головкіним [4], С. В. Денисовим [5], М. Г. Колодяжним [6], А. В. Калініною [7], А. В. Новіковим [8] тощо. Перелік дослідників, які займалися згаданим питанням, буде невичерпним, оскільки встановлення універсальних ознак, які характеризують особу злочинця донині є відкритим питанням. Але наукові здобутки саме згаданих вчених були покладені в основу розроблення структури дослідження особи корисливого злочинця «карантинного періоду».

«Карантинний період», який охопив часовий інтервал з березня 2020 р. по червень 2023 р., викликаний пандемією COVID-2019, є важливим з позиції пошуку нового кримінологічного знання [9, ст. 1]. Саме він значно вплинув на стан та структуру злочинності, пожвавив розквіт факторів, що посилили негативні тенденції в соціумі, підняв на поверхню суспільного життя фонові явища, що викликали зростання кримінальної активності окремих осіб, зокрема тих, які мають корисливу мотивацію для вчинення злочину.

Беззаперечно, важливим етапом для кримінологічного пізнання особи такого злочинця є вивчення її структури. Враховуючи досвід вищезгаданих вчених, нами для все-

бічного кримінологічного дослідження такої особи будуть досліджені соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки.

Кримінологічна характеристика особи корисливого злочинця «карантинного періоду» починається з опису таких соціально-демографічних характеристик: стать, вік, освітній рівень, рід занять, сімейний стан.

Отже, за статтю серед корисливих злочинців «пандемічного періоду» однозначно переважають чоловіки – 84%, жінки – 16%. Такі показники достатньо наближені до загального поділу серед всієї злочинності чоловіків, яка за досліджень нами період становила 88%, і відповідно жіночої – 12%¹.

Найбільша частина корисливих злочинців «карантинного періоду» була вчинена особами у віці 29–39 років – 41%. На вікові періоди 18–28 та 40–54 роки припала теж доволі значна частка таких злочинців – 28,2% і 22% відповідно. Кримінально-пасивною була група у віці до 16 років. Злочинці у віці понад 55 років дають також незначну кримінальну активність.

Серед досліджуваних нами злочинців 72% осіб мають базову середню та профільну освіту, 17% – професійно-технічну. Аналізуючи рівень освіти злочинців, які вчинили злочин, передбачений ст. 190 КК України, нами були встановлено, що з усього їх загалом 13% мали вищу освіту, в той час, як частка таких осіб серед злочинців, що вчинили кримінальне правопорушення відповідно до ст. 185 КК України – 5,7%, ч. 1 ст. 186 КК України – 4,5%. Звертаємо увагу, що найнижчий показник серед осіб, що вчинили корисливі злочини досліджуваного періоду виявлений серед тих, хто взагалі не має освіти. Їхня кількість становила до 1% серед усього загалом: 0,9% – серед тих, хто вчинив злочин, передбачений ст. 185 КК України, 1% – ч. 1 ст. 186 КК України, 0,9% – ст. 190 КК України.

Проаналізовано, що серед усіх досліджуваних засуджених більшість склали працездатні особи, які не навчаються і не працюють: 83,2% серед тих, хто вчинив злочин, передбачений ст. 185 КК України, 80% – передбачений ч. 1 ст. 186 КК України, 80,1% – передбачений ст. 190 КК України².

Цікавим є те що, частка корисливих злочинців, які на момент вчинення злочину були одружені та мали сім'ю, незначна: 12% серед тих, хто засуджений за ст. 185 КК України, 19% – хто засуджений за ч. 1 ст. 186 КК України, 12% – хто засуджений за ст. 190 КК України. Всі інші або взагалі не мали сім'ї або були розлучені.

Щодо такої соціально-демографічної ознаки корисливого злочинця «карантинного періоду», як громадянство, то її більшість становлять громадяни України: 99% серед тих, хто вчинив правопорушення, передбачене ст. 185 КК України, 98% – передбачене ч. 1 ст. 186 КК України, 99% – передбачене ст. 190 КК України.

Не менш інформативною та такою, що дає уявлення про особу, яка вчинила злочин, є кримінально-правова характеристика. В. С. Батиргарєєва звертає увагу, що «така характеристика дає необхідні відомості про вчинений злочин, його правові характеристики, є значущими для правильної кваліфікації вчиненого та індивідуалізації покарання, що визначається судом» [22, с. 89]. І з цим не можна не погодитись. Таке дослідження нами буде проводитись крізь призму даних стосовно таких ознак, як: наявність попередніх судимостей, факту співучасті, стану особистості винного під час вчинення злочину, тривалістю злочинної діяльності, обставин, що обтяжують покарання, виду та його розміру.

Аналізуючи особу корисливого злочинця «карантинного періоду», треба констатувати, що відсоток рецидиву

залежить від виду вчиненого злочину: у випадку таємного викрадення чужого майна він складає 33%, шахрайства – 27%, відкритого викрадення чужого майна – лише 6%. Однак особливої уваги потребує саме характер правопорушень, щодо яких особа має судимість. Отже, для осіб, які вчинили злочин передбачений ст. 185 КК України та ст. 190 КК України, питома вага рецидиву щодо кримінальних правопорушень проти власності складає 85% і 80% відповідно. Друге місце посіли кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів – 5,4% та 7,5% відповідно, третє – кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи – в обох випадках 4%. Для осіб, які вчинили злочин, передбачений за ч. 1 ст. 186, питома вага рецидиву щодо кримінальних правопорушень проти власності склали 42%, у 28% – кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я – 28%, у 14% – злочини у сфері обігу наркотичних засобів.

Нами встановлено, що приблизно 13% осіб було засуджено за вчинення злочину, передбаченого ст. 185 КК України, у співучасті; у випадку вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 186, показник становив в середньому 2%, у випадку вчинення злочину за ст. 190 КК України – 7%. При чому необхідно зауважити, під час відкритого чи таємного викрадення чужого майна у 10% співучасниками були неповнолітні особи, у випадку вчинення шахрайства відсоток неповнолітніх осіб як співучасників становив 24%. Крім того, 10% осіб мали міжрегіональні зв'язки.

Досліджуючи корисливих злочинців «пандемічного періоду», вдалося встановити, що на момент вчинення ними злочину всі були осудними. Серед засуджених за ст. 185 КК України 5% вчинили злочин в стані алкогольного сп'яніння, серед засуджених за ч. 1 ст. 186 КК України – 13,1%, а серед засуджених за ст. 190 КК України – 3%.

Серед злочинів, передбачених ст. 185 КК України, продовжуваними, тобто такими, що мали кілька епізодів, є 12%, під час вчинення шахрайства такий показник дорівнює вже 28%. У випадку вчинення відкритого заволодіння чужим майном спостерігається ситуація одноепізодичності.

Під час притягнення особи до кримінальної відповідальності у 12% зафіксована сукупність злочинів за ст. 185 КК України та ч. 1 ст. 186 КК України.

Встановлено, що під час вчинення крадіжки обставини, що обтяжують покарання, не встановлені стосовно 72% засуджених, серед тих хто відкрито заволодів чужим майном, щодо 29%, хто вчинив шахрайство – 52%. Хоча відсоток повторності та рецидиву серед злочинців, засуджених за ст. 185 КК України, складає 33%, встановлено, що в 4% вироках ця обставина не була визнана такою, що обтяжує покарання.

Хоча у 24% злочинців були на утриманні малолітні діти, ця обставина не враховувалася судом як пом'якшуюча. Максимальний відсоток осіб, які вчинили злочини в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, спостерігався під час вчинення грабежу – 13,1%. Обтяжуючою обставиною під час інкримінування шахрайства у чверті випадків встановлена така, як вчинення злочину щодо осіб похилого віку. Обставиною що пом'якшує покарання були: шире каяття та активне сприяння розкриттю злочинів – 68%, добровільне відшкодування завданого збитку – 28%. У 23% між потерпілим та обвинуваченим була укладена угода про примирення.

За вчинення корисливих злочинців в «карантинний період» покарання призначалось залежно від виду злочину: – за вчинення злочину, передбаченого ст. 185 КК України, штраф призначався у 16% випадків; обмеження волі до 1 року – у 8%, до 2 років – у 9%; позбавлення волі строком до 1 року – у 4%, від 1 до 3 років – у 32%, від 3 до 5 років – у 20%;

– за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 186 КК України, штраф у розмірі до 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (далі – н.м.д.г.) – у 12% випадків, до

¹ Дані отримані на підставі статистики Офісу Генеральної прокуратури. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

² Дані отримані на підставі річних звітів Державної судової адміністрації. URL: https://court.gov.ua/insho/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022

200 н.м.д.г. – у 5%; позбавлення волі на строк 3 років – у 14%, на строк від 3–5 років – у 16%; громадські роботи – у 57%;

– за вчинення шахрайства в окремих випадках був призначений мінімальний штраф у розмірі до 100 н.м.д.г. – у 4% випадків; частіше було призначено покарання у виді обмеження волі – у 45% (на 1 рік – у 4%, до 2 років – у 36%, до 3 років – у 5%); громадські роботи – у 8%.

У 52% випадках засуджені за ст. 185 КК України були звільнені від відбування покарання з випробуванням на 1 рік (32%), на 2 роки (16%) або на 3 роки (4%). Засуджені за ч. 1 ст. 186 КК України – на 1 рік (14,2%), на 2 роки (9,4%), на 3 роки (8%). Засуджені за ст. 190 ККУ – на 1 рік (32%), на 2 роки (4%), на 3 роки (8%). Необхідно зауважити, що у всіх випадках фіксувався доволі значний відсоток укладання угоди про примирення між обвинуваченим і потерпілим – в середньому 23%. На підставі амністії звільнені: засуджені за ст. 185 КК України – 0,1%, за ч. 1 ст. 186 КК України – 0,2%, за ст. 190 КК України – 0,8% засуджених.

Що стосується справ, які направлені до суду із клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності щодо корисливих злочинців під час карантину, то показник таких справ склав 0,6%. Але звертаємо увагу, що цей відсоток зафіксований лише у справах, пов'язаних із шахрайством. Для інших досліджуваних злочинців відсоток останніх, за якими провадження направлені до суду із клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру, складає: у справах за ст. 185 КК – 2%, згідно з ч. 1 ст. 186 КК – у 5%; із клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру – 0,1%.

Для повного та всебічного дослідження особи корисливого злочинця «карантинного періоду» важливим є дослідження його морально-психологічних рис. Складність такого завдання полягає, по-перше, у тому, що й дотепер у кримінологічній науці методики дослідження морально-психологічних особливостей злочинця не має, по-друге, у вироках суду містяться вельми обмежені відомості щодо морально-психологічних властивостей і рис корисливих злочинців.

Повністю оминати характеристику моральних та психологічних особливостей корисливого злочинця в контексті нашого дослідження не можливо, оскільки такі особливості відіграють значну роль у відповіді на питання: чому особа вчинила злочин?

На нашу думку, пізнання моральних особливостей особи злочинця вимагає комплексного підходу, який полягає у встановленні взаємозв'язку між різними елементами середовища і самої особи.

Так, враховуючи такий соціально-демографічний показник, як рід занять корисливих злочинців, наше дослідження показало, що у значній частині злочинців (80–82,1%) відсутній інтерес до трудової діяльності. Цей показник свідчить про байдуже ставлення до праці і схильність до паразитичного існування, що негативно відбиваються на розвитку їх особистості. Така життєва позиція призводить до загострення відносин з оточуючими, у тому числі з рідними, викликає відчуття відчуження та конфронтації щодо навколишнього світу через відсутність бажання формувати соціальних та емоційних контактів з людьми.

При цьому певний відсоток рецидиву вказує на те, що вони не розуміють та не цінують альтернатив перед злочинною діяльністю. Стілка мотивація до вчинення корисливих діянь виражається у прояві брехливості, невмінні самокритично оцінювати свої дії, неадекватного сприй-

няття життєвих наслідків своїх вчинків, дезорганізованості і необдуманості поведінки. Такий факт і підтверджують матеріали судових вироків. Важливим для формування злочинної поведінки належить причинам, які спонукають особу до злочину, а отже, значним для нашого дослідження є встановлення особливостей виникнення мотиву злочинної поведінки. Необхідно зазначити, що мотив під час вчинення корисливих злочинів є обов'язковою ознакою.

Таким чином, у злочинах, передбачених ст. 185 КК України, ч. 1 ст. 186 КК України та ст. 190 КК України, тобто у злочинах проти власності основними потребами є задоволення власних матеріальних інтересів (злочинці розцінюють чужу власність, як засіб задоволення власних корисливих цілей, і не більше того). Тобто саме збагачення шляхом незаконного заволодіння чужою власністю створює фундамент для виникнення корисливого мотиву в момент протиправної поведінки.

Матеріали вироків підтверджують той факт, що внутрішні спонукання до вчинення корисливого злочину в більшості злочинців виникають ситуативно та раптово. Саме така поведінка свідчить про відсутність її достатнього осмислення та співставлення з нормами моралі, які сформовані в суспільстві. А це означає, що загальноприйняті суспільні норми для такої особи не є авторитетними, а в пріоритет ставиться стихійна антисоціальна поведінка, що підтверджує превалювання емоцій над волею. Погоджуємось з Б. М. Головкіним, який дійшов висновків, що для корисливих злочинців є характерним високий рівень деформації правосвідомості, що говорить про стійкість їх криміногенних переконань стосовно обов'язковості кримінально-правових заборон «для інших» і всездозволеності «для себе» [4, с. 139].

Цікавим для формування образу корисливого злочинця «карантинного періоду» є обставини, в яких він був «змушений» вчинити злочин. Соціальна ізоляція, карантин, обмеження пересування призвели до того, що злочинець активно змінював характер своєї діяльності. Викрадення чужого майна з домівок стало неактуальним і значно небезпечним, ризик бути викритим збільшився через карантин та «роботу в режимі Zoom» потенційної жертви. Все це вплинуло на зміну робочого місця такого злочинця. Тепер популярними місцями крадіжки стають супермаркети, кіоски, гаражі, ігрові заклади, садові товариства. Під час вчинення шахрайства на «сцену» вийшов «новий тип злочинця». Він добре обізнаний в технічній, психологічній, особистісній сферах, спроможний адаптувати злочинні схеми залежно від ситуації у суспільстві. Ввічливий та легкий у спілкуванні, злочинець використовує всі види та джерела комунікації для досягнення задуманого, вмотивований на задоволення своєї корисливої мети шляхом використання людської тривоги та депресій. Такий злочинець – «професійний психолог», а від цього він є дуже суспільно небезпечним [23, с. 128].

Підсумовуючи вищезгадане, можна констатувати, що кримінологічна характеристика особи корисливого злочинця «карантинного періоду» має таке значення: виокремлює особливий різновид злочинців, діяння яких свого поширення набули під час пандемії COVID-19, а отже, є джерелом нового кримінологічного знання; пояснює походження досліджуваного нами різновиду злочинних проявів; підтверджує той факт, що пандемія як надзвичайна ситуація світових масштабів здатна провокувати нові види злочинності; сприяє розробці заходів запобігання злочинності, що формується під дією непередбачуваних стихійних явищ; дозволить більш повно розкрити причини та умови вчинення зазначених злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зелінський А.Ф. Кримінологія: навчальний посібник. Харків: Рубікон, 2000. 238 с.
2. Батиргарєєва В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло: дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2002. С. 266.
3. Голіна В. В. Вибрані праці. Харків: Право, 2020. 592 с.

4. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків: Право, 2011. 440 с.
5. Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. Вип. № 1(22). С. 152–159.
6. Колодяжний М.Г. Насильницькі вимагання майна в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: монографія. Харків: Кроссрод, 2010. 288 с.
7. Калініна А. В. Злочинність іноземців та осіб без громадянства в Україні: кримінологічна характеристика і стратегія запобігання: монографія. Харків: Право, 2019. 304 с.
8. Новіков О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у сфері інтелектуальної власності: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 187 с.
9. Кабінет міністрів України: Постанова «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 11 березня 2020 р. № 211. Дата оновлення 27.04.2023. Url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>.
10. Кисельова М.С. Вплив covid-19 на розвиток явища організованої корисливої злочинності в Україні та Європі. *Захист економіки від впливу організованої злочинності: матеріали панельної дискусії V Харківського мі нар. юр. форуму (м. Харків, 20 вересня 2021 р.)*. Харків: Юрайт, 2021. С. 126–130.